

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ. Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich
Frank.—Guido Calogero, τακτ. Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Pisa.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Boehm ἔκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Θσμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΩΝ 41

1940

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Συντακτική Ἐπιτροπή

Ι. Θεοδωρακόπουλος, Μ. Τσαμαδός, Κ. Τσάτσος.

ΤΙΜΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡΧ. 45.—

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΔΡΧ. 160.—

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΔΟΛΛ. 3.—

Διεύθυνσις τοῦ Ἀρχείου: Νίκης 25, Ἀθήναι.

Συνδρομαὶ ἀποστέλλονται πρὸς τὸν:

κ. Μιχ. Τσαμαδόν, Νίκης 25, Ἀθήναι.

Αἱ εἰς τὸ «Ἀρχεῖον τῆς Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν» δημοσιευόμεναι πραγματεῖαι καὶ ἀρθρα ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν συνεργατῶν εἶναι πρωτότυπα καὶ γράφονται εἰδικῶς διὰ τὸ περιοδικόν.

Χειρόγραφα πρὸς δημοσίευσιν καὶ βιβλία πρὸς ἀναγγελίαν ἀποστέλλονται εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Συντάξεως τοῦ Ἀρχείου, Νίκης 25.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	Σελίς
J. Loewenberg.— Τί σημαίνει ἐμπειρικός;	201
Rudolf Aladár Métall.— Μερικὲς παρατηρήσεις εἰς τὴν θεωρίαν τῆς διεθνούς συμβάσεως. (Μετάφρ. Κ. Τσάτσου)	216
N. I. Τούλ.— Παρατηρήσεις γιὰ μιὰ φιλοσοφία τῆς πράξεως .	226

2) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

M. T.— D. Parodi: En quête d'une Philosophie	268
Βιβλιογραφία	279

ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ; *)

Υ Π Ο

J. LOEWENBERG

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλιφορνίας

Ἡ ἐκλογή τῶν λέξεων, ὅπως λέγει εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς ἀφορισμούς του ὁ Francis Bacon, «παρακωλύει θαυμασίως τὴν κατανόησιν». Ἡ σοφὴ αὐτὴ παρατήρησις εὐρίσκει τὴν κατάλληλὸν τῆς ἐφαρμογῆν προκειμένου περὶ τῆς χρήσεως τῆς λέξεως «ἐμπειρικός». Τὴν λέξιν αὐτήν, κατὰ δυστυχίαν, τὴν χρησιμοποιοῦμεν παρὰ πολὺ, ἢ δὲ μεγάλη συνήθεια εἰς τὴν χρῆσιν τῆς τείνει εἰς τὸ νὰ ἀποκρύψῃ τὸν πολλαχῶς διαφορούμενόν τῆς χαρακτῆρα. Καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη ποὺ ὀνομάζουν τοὺς ἑαυτοὺς των «ἐμπειρικούς», δὲν φαίνονται νὰ συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ ὄρισμόν ἑνὸς τόσο σπουδαίου καὶ κρισίμου ὄρου. Μὲ τὸ νὰ χρησιμοποιεῖται τόσο ποικιλοτρόπως ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ὁ ὄρος οὗτος ἀπέκτησε τὴν διπλὴν κόψιν ἑνὸς ὄρου τῆς πολεμικῆς, τὸ ὁποῖον ἢμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ διὰ νὰ ἐκφράσῃ τόσο ἐπιδοκιμασίαν ὅσον καὶ δυσφημισμὸν. Πεποιθήσεις αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζονται ὡς ἐμπειρικοί, θεωροῦνται ἀπὸ μίαν μερίδα ὡς τιμητικαὶ καὶ ἀπὸ μίαν ἄλλην μερίδα ὡς ἀποκρουστικά. Τὸ γόητρον τοῦ ἐπιθέτου τούτου αὐξάνει ἢ ἐλαττοῦται ἀναλόγως μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Bacon ἀποκαλεῖ «τὰ κέφια τῶν ὁπαιδῶν». Ὑπάρχουν πνεύματα τὰ ὁποῖα καθοδηγοῦνται ἀπὸ ἓνα πρωταρχικὸν ἐπηρθεασμὸν ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν πεποιθήσεων ποὺ στηρίζονται μόνον ἐπὶ ἐμπειρικῶν ἀποδείξεων. Τί ὅμως ἀποτελεῖ μίαν ἐμπειρικὴν ἀπόδειξιν; Συνίσταται αὕτη εἰς τὴν ἀπλὴν παρατήρησιν; Ἄρα γε ταυτίζεται ἡ παρατήρησις πρὸς τὴν ἐκ τῶν

*) Διάλεξις ἡ ὁποία ἔγινεν ἐνώπιον τοῦ Ἀμερικανικοῦ Φιλοσοφικοῦ Συνδέσμου, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κολομβίας, τὴν 28 Δεκεμβρίου 1959.

αἰσθήσεων ἀντίληψιν ; Ποῖον μέρος διαδραματίζει ἡ κρίσις εἰς τὴν ἐμπειρικὴν διαδικασίαν ; Εἶνε ἄρα γε αἱ ὑποθέσεις καὶ αἱ συναγωγαὶ οὐσιώδη μέσα εἰς μίαν ἐμπειρικὴν ἔρευναν ; Εἶνε ἡ ἐμπειρικὴ ἀπόδειξις ἄμεσος καὶ εὐθεῖα, καὶ ἔχει ὡς μέσα διὰ τὴν ἐπίτευξίν της τὴν παρατήρησιν ἢ τὴν ἀντίληψιν ; ἢ ἡ ἐμπειρικὴ βάσανος εἶνε ἐπίσης καὶ ἔμμεσος, εἰς τρόπον ὥστε ἡ πρόοδός της νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ συναγωγὴν καὶ νόησιν ; Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ μᾶς δίδουν μίαν ἰδέαν περὶ τοῦ πόσον ἀβεβαία εἶνε ἡ ἔννοια τοῦ ὄρου ἐμπειρικός. Ἡ σημασία του ἐμφανίζεται ὡς ἐλαστικὴ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπιδέχεται ἕξ ἴσου συστολὴν καὶ διαστολὴν. Ἐὰν συσταλῆ, τότε ἡ ἔννοια τοῦ ἐμπειρικοῦ συμπίπτει πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀμέσου, καὶ ἀποκλείει τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὸν συλλογισμόν· ἐὰν δὲ διασταλῆ, εἰς τρόπον ὥστε ὅλαι αἱ ἐνέργειαι τῆς διανοήσεως νὰ περιλαμβάνονται ἐντὸς τοῦ κύκλου αὐτῆς, τότε ἡ ἔννοια τοῦ ἐμπειρικοῦ κινδυνεύει νὰ μὴ εἶνε πλέον δυνατὸν νὰ διακριθῆ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀρθολογικοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ παράδοσιν θεωρεῖται ὡς τὸ ἀντίθετον ἐκείνου. Ἐὰν εἴμεθα δύσκολοι καὶ ἀπαιτητικοὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν ποῦ κάμνομεν τῶν λέξεων, δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν τὸ ἐπίθετον ἐμπειρικός νὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν διάκρισιν μιᾶς οἰασδήποτε ἀνθαιρέτου μεταχειρίσεως. Εἰς τί εἰδικῶς ἀναφέρεται τὸ ἐπίθετον τοῦτο ;

Τὸ ἐρώτημα προϋποθέτει, ὅτι τὸ ἐπίθετον ἐμπειρικός προσδιορίζει, ἀκριβῶς ὅπως καὶ οἰονδήποτε ἄλλο ἐπίθετον, κάποιον ὄνομα ἢ οὐσιαστικόν. Ἐνα αἰωρούμενον ἐπίθετον, τοιοῦτον ὥστε νὰ μὴ εἶνε δεκτικὸν νὰ συνδεθῆ πρὸς κάτι εἰδικόν, ἐγὼ τὸ θεωρῶ ὅτι στερεῖται οἰασδήποτε σημασίας. Ἐξ ἴσου κενὸν οἰασδήποτε σημασίας εἶνε καὶ οἰονδήποτε ἐπίθετον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιδέχεται νὰ ἀντιτεθῆ πρὸς τὸ ἐναντίον του. Κατὰ συνέπειαν ἐὰν κάτι πρόκειται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐμπειρικόν, ὃ χρησιμοποιοῦμενος πρὸς περιγραφὴν αὐτοῦ ὄρου εἶνε ἀνάγκη νὰ διακριθῆ ἐπιμελῶς ἀπὸ τὴν συναναφορικὴν του ἔννοιαν. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἐμπειρικοῦ καὶ τοῦ μὴ-ἐμπειρικοῦ εἶνε ἀπόρητος : τὸ νὰ θέλωμεν νὰ ἐξαφανίσωμεν τὴν ἀντίθεσιν προσδίδοντες ἔννοιαν εἰς τὸν ἕνα μόνον ἐκ τῶν δύο τούτων ὄρων εἶνε ἀνόητον. Ἀποτελεῖ πασίγνωστον σκάνδαλον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸ νὰ προικίζωμεν μὲ νόημα μόνον τὸ ἓν σκέλος ἀπὸ ἕνα ζεῦγος συναναφορικῶν ὄρων

καὶ νὰ περιορίζωμεν ἢ νὰ ἐκμηδενίζωμεν τὴν σημασίαν τοῦ ἑτέρου. Παιγκοσμίου φήμης σοφοὶ διεκήρυξαν, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ὅλα τὰ πράγματα εἶνε ἀνάγκη νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς καλὰ ἢ ὡς πνευματικὰ ἢ ὡς μεταβλητά, ἐνῶ τὰ ἀντίθετα ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τῶν ἐπιθέτων τούτων ἐξαφανίζονται ἐντελῶς, ἢ ἐπιζοῦν ὡς μέρος ἢ ὡς εἶδος ἐκείνων.

Ἡ πλάνη αὕτη τὴν ὁποίαν θὰ μοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκαλέσω : ἡ πλάνη τοῦ κατηγορημένου συναναφορικοῦ, καθιστᾷ ἐλαττωματικὸν τὸν ἰσχυρισμὸν, τὸν ὁποῖον προέβαλαν ὠρισμέναι θεωρίαι, ὅτι καθε νόημα εἶνε ἐμπειρικόν. Τὴν μονολιθικὴν αὐτὴν θεωρίαν τοῦ νοήματος τὴν εὕρισκω μὴ ὑποστηρίξιμον, διὰ νὰ μὴ εἴπω κἄτι τὸ χειρότερον, διότι καταδικάζει ὡς ἀνόητον πᾶν ὅ,τι διατείνεται ὅτι ἔχει καταγωγὴν καὶ κύρος μὴ-ἐμπειρικόν. Ἐγώ, τοῦλάχιστον, δὲν ἠμπορῶ νὰ ἐννοήσω τί πρόκειται νὰ δηλωθῇ μὲ τὸν ὄρον ἐμπειρικός : 1) ἐὰν δὲν πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθῇ οὗτος διὰ νὰ καθορίσῃ κἄτι τὸ εἰδικόν, καὶ 2) ἐὰν δὲν χρησιμοποιεῖται πρὸς διάκρισιν ἀπὸ κάποιου συναναφορικοῦ νοήματος. Τί, λοιπόν, προσδιορίζει τὸ ἐπίθετον ἐμπειρικός ; καὶ ποῖον εἶνε τὸ συναναφορικόν του νοήματος ; Κατὰ τρεῖς τοῦλάχιστον διαφόρους τρόπους εἶνε δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ ἐπίθετον ἐμπειρικός. Ἢμποροῦμεν νὰ ὁμιλήσωμεν 1) περὶ ἐμπειρικοῦ πνεύματος, 2) περὶ ἐμπειρικῆς μεθόδου, 3) περὶ ἐμπειρικοῦ θέματος ἢ ζητήματος. Τὸ αὐτὸ ἐπίθετον ἔχει διάφορον σημασίαν ἀναλόγως τῆς σειρᾶς τῶν σκέψεων εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκεται τοῦτο ὡς ὄρος ἐπιξηγηματικός. Δὲν μᾶς συμβαίνει συνήθως νὰ συγχέωμεν τὸν χαρακτήρα ἑνὸς πνεύματος μὲ μίαν μέθοδον ἐρεύνης, οὔτε καὶ συνηθίζομεν νὰ ἑξαλείφωμεν τὴν διαφορὰν μεταξὺ μεθόδου καὶ θέματος συζητήσεως. Τὸ νὰ χαρακτηρίζωμεν ἕνα εἶδος πνεύματος ὡς ἐμπειρικόν, σημαίνει νὰ διακρίνωμεν αὐτὸ ἀπὸ ἕνα ἄλλο εἶδος πνεύματος ὃ χαρακτηρισμὸς ὅμως οὗτος δὲν εἶνε ὅμοιος μὲ ἐκεῖνον, διὰ τοῦ ὁποίου διακρίνομεν ἕνα ὠρισμένον τύπον διαδικασίας ἢ ἕνα ὠρισμένον κύκλον ἀντικειμένων. Ἄς καταστήσωμεν σαφῆ τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων θεμάτων : χαρακτήρ, διαδικασία καὶ ζήτημα (ἀντικείμενον συζητήσεως), καὶ ἄς ἴδωμεν ποίαν σημασίαν ἠμπορεῖ νὰ ἔχη τὸ ἐπίθετον ἐμπειρικός ἐν σχέσει πρὸς ἕνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν.

Τὰ πνεύματα ἢ οἱ χαρακτήρες εἶνε δυνατόν, φυσικά, νὰ διακρι-

θοῦν κατὰ διαφόρους τρόπους, καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ αὐτῶν ὡς ἐμπειρικῶν καὶ μὴ-ἐμπειρικῶν δὲν στερεῖται σπουδαιότητος. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ *Πραγματισμοῦ* του, ποὺ εἶνε ἐπίσης ἓνα κεφάλαιον εἰς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον πολὺ ἐπιτυχῶς ὁ κ. Santayana ἀποκαλεῖ «φαιολογικὴν ψυχολογίαν», ὁ William James ἔδειξε μέχρι ποίου σημείου εἶνε δυνατόν νὰ ὠθήσῃ κανεὶς τὴν διάκρισιν αὐτήν. Ὁ James ὥρισε τοὺς ἐμπειρικοὺς χαρακτήρας ὡς «σκληρόμυαλους» καὶ τοὺς μὴ-ἐμπειρικοὺς ὡς «τροφερόμυαλους». Ὅταν κατεσκεύαζε τὰς γραφικὰς αὐτὰς ὀνομασίας, ὡς συνώνυμα πρὸς τὰ ἐπίθετα ἐμπειρικὸς καὶ ὀρθολογικός, εἶχε προφανῶς κατὰ νοῦν νὰ σύρῃ σαφῆ διαχωριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ ἀνθρώπων ποὺ εἶχαν καταφανῶς διάφορον ἰδιοσυγκρασίαν. Ἐνῶ ὁμοῦς τὰ ἐπίθετα αὐτὰ ἔχουν ἀναμφίβολον ψυχολογικὴν σπουδαιότητα, δὲν ἀναφέρονται παρὰ εἰς διαφορὰς τοῦ χαρακτήρος. Ἐὰ μᾶς ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ περιγράψωμεν ἓνα πεδῖον ἢ ἓνα τρόπον ἐρεῦνης μεταχειριζόμενοι τοὺς ὄρους «σκληρόμυαλος» ἢ «τροφερόμυαλος». Ἐὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἄλλα συνώνυμα, διὰ νὰ ὑποδείξωμεν τὴν εἰδικὴν σημασίαν τῶν λέξεων ἐμπειρικὸς καὶ μὴ-ἐμπειρικὸς, προκειμένου νὰ περιγράψωμεν ἓνα πεδῖον ἐρεῦνης ἢ μίαν διαδικασίαν ἐρεῦνης. Τὰ συνώνυμα ὁμοῦς ποὺ μετεχειρίσθη ὁ James διὰ τὰς εἰδικὰς διαφορὰς τῶν χαρακτήρων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἠθέλε νὰ ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν, ἦσαν θαυμασίως κατάλληλα καὶ ἐπιτυχῆ. Αἱ ἰδιότητες τοῦ σκληρόμυαλου καὶ τοῦ τροφερόμυαλου, καθὼς ὀνομασίαι διὰ τὰς κλίσεις καὶ τὰς τάσεις αἱ ὁποῖαι διευθύνουν τοὺς ἀνθρώπους καθὼς καὶ τὴν συμπεριφορὰν καὶ στάσιν των ἔναντι τοῦ κόσμου, εἶνε κατηγορεῖται πρὸ παντὸς βιογραφικαί. Ἀποδεικνύουν, κατὰ τὸν James, μίαν θεμελιώδη ἀντίθεσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον χαρακτήρα καὶ τὴν συμπεριφορὰν, ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν τέχνην καὶ τὰ γράμματα, εἰς τοὺς τρόπους καὶ τὴν ἀγωγὴν, εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὸ πολίτευμα καὶ εἰς τὰ οἰκονομικά. Ὡς βιογραφικαὶ κατηγορεῖται οἱ ὄροι «ἐμπειρικὸς» καὶ «ὀρθολογικός» ἔχουν, κατὰ ταῦτα, εὐρυτέραν σημασίαν παρὰ ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἀποκτοῦν ὡς ἔννοιαὶ στενῶς φιλοσοφικαί, ὡς ἔννοιαὶ ποὺ ὑποδηλοῦν τὴν διαφορὰν μεθόδου ἢ ἀντικειμένου συζητήσεως. Διότι ὁ ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὸν χαρακτήρα, καίτοι βεβαίως καθίστανται ἐξ ἴσου ἀντιλη-

πτοι και εις την φιλοσοφικην αντίθεσιν, αντιπροσωπεύουν κατι περισσότερον από μίαν αντίθεσιν που αφορά τας θεωρητικας πεποιθήσεις εν σχέσει προς την φύσιν της γνώσεως ή την φύσιν των πραγμάτων. Η αντίθεσις εινε βασική και γενική, διαθέουσα και χρωματίζουσα όλα τα συμφέροντα και τας πεποιθήσεις του ανθρώπου. Δεν πρέπει να λησμονώμεν ότι, όλα τα συμφέροντα και όλα αι πεποιθήσεις του ανθρώπου έχουν τους διαπρυσίους αυτών πρωταγωνιστάς και ανταγωνιστάς, και ότι, επειδή οὔτοι εινε άτομα, με ισχυράς προσωπικότητας, ή σύγκρουσις χαρακτήρων μεταξύ των σκληρομυάλων και των τρυφερομυάλων εινε διαρκής και αναπόφευκτος.

Κατά ταῦτα εις τὸ ἐρώτημα : «Τί σημαίνει εμπειρικός ;», ή ἀπάντησις θά εἶναι τελείως καθωρισμένη, τουλάχιστον τόσον καθωρισμένη ὅσον ὑπελάμβανεν αὐτήν ὁ James, ἐάν τὸ ἐπίθετον θεωρηθῆ ὡς ὄρος τῆς βιογραφικῆς σκέψεως. Ἡ ζωὴ ἐνὸς πνεύματος, ἐνὸς νοῦ εἶνε δυνατόν νὰ ἐξετασθῆ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τάσεων καὶ διαθέσεων τοῦ πρὸς ἀνεπιτύχθησαν ἀπὸ τὴν χαρακτηριστικὴν τοῦ ἰδιοσυγκρασίαν· τὸ νὰ περιγράψῃ κανεὶς μίαν τοιαύτην ἰδιοσυγκρασίαν ὡς εμπειρικὴν, ἰσοδυναμεῖ με τὸ νὰ ἐκφράσῃ συνοπτικῶς τῷ τρόπῳ τὴν θεμελιώδη προτίμησιν καὶ τάσιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν κυριαρχεῖται, τὴν προτίμησιν πρὸς τὰ σκληρὰ γεγονότα, τὰς ἀμέσους ἀξίας, τὰς μεταβαλλομένας καὶ ἀπατηλὰς μορφάς, τὰ ἐλαστικὰ μέτρα, τὰς ἐπιφυλακτικὰς γνώμας, τὰς ἀπογοητευμένας προσπάθειας. Ἡ βιογραφικὴ χρῆσις τοῦ ἐπιθέτου εμπειρικός εἶνε κατὰ ταῦτα τόσον νόμιμος ὅσον καὶ νοητὴ : εἶνε εἰδικὴ ἐν τῇ ἀναφορᾷ της, ἔχει δὲ καὶ συναναφορικὸν νόημα. Ἡ εἰδικὴ ἀναφορὰ γίνεται πρὸς ἓνα καλῶς καθωρισμένον τύπον πνεύματος· ἓνας τύπος δὲ πνεύματος χαρακτηριζόμενος ὡς εμπειρικός εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ ἀντίθετον ἐνὸς τύπου πνεύματος, ὁ ὁποῖος νὰ ἀποτελῆ ὑπόδειγμα τοῦ ἀντιθέτου χαρακτηῆρος ἢ τῶν ἀντιθέτων προτιμήσεων καὶ κλίσεων.

Εἶνε ὁμως τὸ ἐπίθετον εμπειρικός νοητὸν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἐάν πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς μίαν μέθοδον ἢ εἰς ἓνα ζήτημα : Ἡ ἀπάντησις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἂν εἶνε δυνατόν, ἐν σχέσει πρὸς ἐν ἕκαστον ἐξ αὐτῶν, νὰ κάμωμεν τὴν αὐτὴν διάκρισιν μεταξύ τοῦ ἐπιθέτου καὶ τοῦ συναναφορικοῦ τοῦ νοήματος.

Ἄς ὁμιλήσωμεν πρῶτον περὶ τῆς μεθόδου. Τί σημαίνει ὁ χαρακτη-

ρισμός πρακτικός όταν αποδίδεται ούτος εις μίαν μέθοδον; Είνε ζήτημα ἀμφισβητούμενον· δὲν ὑπάρχει δὲ δυστυχῶς συμφωνία μεταξὺ τῶν γνωμῶν τῶν φιλοσόφων ὑπὲρ ὠρισμένης τινὸς ἀπαντήσεως. Ὁ μεθολογικὸς ἐμπειρισμὸς μετεκινήθη ἀπὸ τὸν ἕνα πόλον εἰς τὸν ἄλλον. Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς διαδικασίας, ἡ λέξις ἐμπειρικὸς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τὴν πλεον εὐρεΐαν ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν πλεον στενὴν σημασίαν. Κατὰ μίαν ἀκραίαν ἀποψιν, ἡ λέξις περιλαμβάνει ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἕνας νοῦς ἀσχολεῖται εἰς μίαν ἐρευναν, καὶ κατὰ μίαν ἄλλην ἐπίσης ἀκραίαν ἀποψιν, περιορίζεται εἰς ἕνα τρόπον ἐρεύνης καὶ ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων, ὁ ὁποῖος ἀποκλείει καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὸν συλλογισμόν. Οὕτω ὁ S. Alexander, προτείνει ὅπως, ὅταν πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ λέξις ἐμπειρικὸς (empirical), ὡς περιγραφή μιᾶς μεθόδου καὶ ὄχι ἑνὸς θέματος, τεθῆ ἂντ' αὐτῆς ἡ λέξις βιωσιακὸς (experiential), εἰς τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην λέξιν περιλαμβάνει ὅλας τὰς μορφὰς τῆς πείρας, «τόσον τὰς νοήσεις ὅσον καὶ τὰ συναισθήματα». Ὁ Alexander ὑποστηρίζει ὅτι μία φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ μίαν ἐμπειρικὴν μέθοδον, δὲν διαφέρει ἀπὸ τὰς καθ' ἕκαστον ἐπιστήμας· ἡ φιλοσοφία εἶνε μία ἀπὸ τὰς ἐπιστήμας καὶ διακρίνεται ὡς ἕκ τοῦ θέματός της, τὸ ὁποῖον συνίσταται εἰς τὰ μὴ-ἐμπειρικὰ ἢ εἰς τὰ a priori μέρη τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου. Αὐτῶν δὲ τῶν a priori στοιχείων τῶν πραγμάτων, λέγει ὁ Alexander, «ἔχομεν πείραν ἀκριβῶς ὅπως καὶ τῶν ἐμπειρικῶν τοιούτων».¹⁾ Ἀφ' ἑτέρου, ὁ Josiah Royce ἀποφαίνεται, εἰς ἕνα πασίγνωστον καὶ πολλάκις μνημονευόμενον χωρίον, ὅτι «εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας οἱ μόνοι πέρα καὶ πέρα ἐμπειρισταὶ εἶνε οἱ μυστικισταί», οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τὴν ἀλήθειαν «ὄχι διὰ τῆς σκέψεως, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ συμβουλευῶνται τὰ δεδομένα τῆς πείρας».²⁾ Ἐδῶ ἡ πείρα ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν διαίσθησιν. Ἐὰν δὲ ἡ ἐμπειρικὴ μέθοδος ταυτίζεται πρὸς τὴν τῆς διαισθήσεως, ἀποτελεῖ προφανῶς μέθοδον, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ διανόησις εἶνε ξένη: καὶ πράγματι ἔχει χρησιμότητα μόνον προτοῦ ἢ διανόησις ἐμφανισθῇ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἢ ἀφοῦ

1) Space, Time and Deity I. σελ. 4.

2) The World and the Individual, I, σελ. 81.

ἔχει ἐκβληθῆ ἢ διανόησις. Καθόσον, διὰ νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν αὐθεντίαν τοῦ Bergson, ἢ ἀνάλυσις—ἓνα ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἔργων τοῦ νοῦ—ἀποτελεῖ «αὐτὴν ταύτην τὴν ἄρνησιν» τῆς διαισθήσεως.¹⁾

Ἐκ τῶν δύο ἀκραίων ἀπόψεων ποὺ ἐμνημονεύσαμεν, ἢ τοῦ Alexander εἶνε ἢ πλέον τρωτή, διότι ἐμφανίζει εἰς ὅλην αὐτῆς τὴν γυμνότητα τὴν πλάνην ποὺ συνίσταται εἰς τὸ νὰ καταπνίγη κανεὶς τὸ συναναφορικὸν κῆμα. Οἱ μυστικισταὶ ἢ οἱ διαισθητικοὶ ὑποστηρίζουν μίαν μέθοδον, ἢ ὁποία εἶνε δυνατὸν νὰ τεθῆ ἀντιμέτωπος πρὸς τὸ ἀντίθετόν της· τὸ νὰ περιλάβῃ κανεὶς ὅμως εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ἐννοίαν τοῦ ἐμπειρικοῦ ὡς ἰσοδυνάμου πρὸς τὸ βιωσιακὸν (experiential), τὴν στερεῖ ἐντελῶς τοῦ συναναφορικοῦ της νοήματος, ἀφοῦ πᾶν ὅ,τι εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῆ ἢ νὰ τὸ φαντασθῆ ὁ ἄνθρωπος ἐμπίπτει ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς πείρας. Ὅ,τι δὴ ποτε καὶ ἂν εἶνε ἐκεῖνο ποὺ διανοοῦμεθα ἢ φανταζόμεθα, μᾶς εἶνε δυνατὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔχομεν πείραν αὐτοῦ ὁσάκις τὸ διανοοῦμεθα ἢ τὸ φανταζόμεθα. Δὲν θὰ ἦτο, ἄρα γε, ἐπὶ παραδείγματι, δυνατὸν εἰς ἓνα μαθηματικὸν νὰ ἰσχυρισθῆ ἐν πλήρει δικαίῳ ὅτι ἔχει πείραν τῶν ἀσυμμέτρων ἀριθμῶν ἢ τῶν ἀπείρων ομάδων, μόνον καὶ μόνον διότι εἶνε εἰς θέσιν νὰ τοὺς συλλάβῃ διὰ τῆς διανοίας καὶ νὰ τοὺς ὀρίσῃ; Κανενὸς εἶδους ἔρευνα ἀπορῶσα οἷονδὴποτε ἀντικείμενον, δὲν ἀποτελεῖ παραβίασιν τῆς γενικωτάτης ταύτης χρήσεως τῆς ἐννοίας τῆς πείρας. Καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀγγέλους εἶνε δυνατὸν νὰ τοὺς μελετήσῃ κανεὶς διὰ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου. Ὁ δὲ Alexander (ἐὰν μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ κάμω πνεῦμα) θὰ εἶχε προφανῶς ἕξ ἰδίας πείρας ἀντίληψιν τοῦ intellectus angelicus, ἄλλως ἢ θεωρητικὴ ταύτισις ποὺ ἔκαμε τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου εἰς τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὴν μέθοδον τῶν ἀγγέλων, δὲν θὰ ἦτο ἄλλο τίποτε παρὰ ἓνας ἀδικαιολόγητος ἀστεϊσμός.

Εἶνε φανερὸν ὅτι, ἐὰν ὁ ὅρος πείρα χρησιμοποιηθῆ χωρὶς οἷονδὴποτε περιορισμόν, τότε ἢ βιωσιακὴ μέθοδος δὲν εἶνε συνώνυμος πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν, ἀφοῦ ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἔρευναι ἀκολουθοῦν τὴν τελευταίαν αὐτῆν μέθοδον, ὅποτε ἢ ἐννοία μιᾶς μὴ-βιωσιακῆς

1) Introduction à la Métaphysique ἐν «La Pensée et le Monnant», 4η ἐκδ. σελ. 219.

διαδικασίας θὰ εἶνε τῆς αὐτῆς φύσεως ὅπως καὶ ἡ ἔννοια ἑνὸς στρουγύλου τετραγώνου. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι κάθε μεθοδολογία βασίζεται ἐπὶ μιᾶς οἰασδῆποτε μορφῆς τῆς πείρας, ποία εἰδικὴ μορφή εἶνε χαρακτηριστικὴ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μὴ-ἐμπειρικὴν; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶνε ἐδῶ κρίσιμον.

Ἐποστηρίζω ὅτι μεθοδολογικὸς ἐμπειρισμὸς εἶνε ἐκεῖνος, ὃ ὁποῖος λαμβάνει ὡς βάσιν τὴν προτεραιότητα τῆς ἀμέσου μορφῆς τῆς πείρας. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶνε δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῆ εἰδικώτερον κατὰ διαφοροὺς τρόπους· εἶνε δυνατόν νὰ ἐκφρασθῆ, μὲ ποικίλας διαβαθμίσεις ὡς πρὸς τὴν ἔμφασιν, ὡς διαισθητικὴ, αἰσθητηριακὴ, σημειωτικὴ, ἀντιληπτικὴ, παρατηρητικὴ. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα, καθὼ διάφορα συνώνυμα τοῦ ἐπιθέτου ἐμπειρικὸς, δεικνύουν διαφοροὺς ἀπόψεις ἢ περιγραφὰς τῆς αὐτῆς μεθοδολογικῆς πεποιθήσεως. Ὅλοι αὐταὶ αἱ μορφαὶ ἢ περιγραφαὶ ἔχουν ὡς κοινὸν χαρακτηριστικὸν τὴν προϋποθεθεῖσαν προτεραιότητα τῆς ἀμέσου πείρας. Καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου ἡ γλῶσσα τοῦ μεθοδολογικοῦ ἐμπειρισμοῦ φαίνεται ὅτι μετριάζει, ἢ ὅτι ἐλαττώνει τὴν ἀμεσότητα αὐτῆν, πάλιν ἡ προτεραιότης τῆς ἀμέσου πείρας ἀποτελεῖ τὴν σιωπηρὰν προϋπόθεσιν. Ὅσοι εἰς τὴν λέξιν ἐμπειρικὸς ὑποκαθιστοῦν ἄλλα συνώνυμα, ὅποια εἶνε αἱ λέξεις ὀργανικὸς (instrumental), λειτουργικὸς (operational) πειραματικὸς, ἐπαγωγικὸς, τονίζουν μὲν πράγματι ἐνεργητικοὺς ἢ ἐμμέσους τρόπους τῆς πείρας, ἀλλὰ οἱ ἐνεργητικοὶ καὶ ἐμμεσοὶ οὗτοι τρόποι, προϋποθέτουν μίαν ἀμεσον μορφήν ὡς θεμέλιον ἢ ὡς ἀφορμὴν αὐτῶν. Αἱ διαδικασαὶ τὰς ὁποίας χαρακτηρίζουν τὰ συνώνυμα αὐτὰ εἶνε συνέπειαι καίποιας ἀμέσου καταστάσεως. Ἡ ἐπαγωγή εἶνε ἀδύνατος ἐὰν δὲν προηγηθῆ ἢ παρατήρησις· τὸ πείραμα εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν μίας ἐννοίας ἢ ὑποθέσεως, τὴν ὁποίαν ἐμπνέει καὶ ὑπαγορεύει μία προηγουμένη παρατήρησις, καὶ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μίαν ἀμεσον παρατήρησιν ὑπὸ περιστάσεις πού ἔχουν προηγουμένως ἐλεγχθῆ· οἱ δὲ πραγματικοὶ ἢ λειτουργικοὶ τρόποι εἶνε μέσα πρὸς πραγματοποίησιν ἢ λύσιν καίποιο προγενεστέρου προβλήματος παρόντος εἰς τὴν ἀμεσον πείραν. Μὲ μίαν λέξιν, τὸ οὐσιῶδες διὰ τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς ποικιλίας εἶνε ἡ κυριαρχία τοῦ ἀμέσου· ἡ ἔρευνα λαμβάνει τὴν ἀφειρητὴν τῆς ἀπὸ καὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἀμεσος ἀντιληψις, καὶ

πρὸς κἄτι πού γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτὸν εἶνε πάντοτε ἀνάγκη νὰ ἐπιστρέψῃ, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐπαληθευθῇ κἄποια ὑπόθεσις ἢ θεωρία, ἢ ὁποῖα ὑπεστηρίχθη ἢ προεβλήθη προσωρινῶς.

Ὅταν τὴν ἐννοήσωμεν οὕτω τὴν εμπειρικὴν μέθοδον εἶνε δυνατόν νὰ τὴν διακρίνωμεν σαφῶς ἀπὸ τὴν μὴ-ἐμπειρικὴν. Ὑπάρχουν κατάλληλοι συνώνυμοι ὅσοι διὰ τὴν λέξιν εμπειρικός, καὶ ὅλοι ἐκφράζουν κἄποια μορφήν ἀμέσου πείρας, εἰς τὴν ὁποῖαν ἡ ἔρευνα εὕρισκει τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν τελείωσίν της. Τὰ συνώνυμα ὁμοίως αὐτὰ ἔχουν καὶ τὰ συναναφορικά των νοήματα, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ ὁποῖα εἶνε δυνατόν νὰ περιγραφῇ μία διάφορος διαδικασίᾳ, μία διαδικασίᾳ πού κινεῖται ἀπὸ μίαν διάφορον βᾶσιν πρὸς μίαν διάφορον κατεύθυνσιν. Ἐχει ἐπικρατήσῃ ἡ συνήθεια μία μέθοδος μὴ-ἐμπειρικὴ νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ὀρθολογική. Τί ὁμοίως σημαίνει τὸ ἐπίθετον τοῦτο; Ἐξ ἴσου πολυσήμαντον ὅπως καὶ ἡ λέξις εμπειρικός, ἡ λέξις ὀρθολογικός δὲν μᾶς παρέχει κανένα καθωρισμένον νόημα, ἐφ' ὅσον δὲν προσαχθῇ καὶ κανὲν ἀπὸ τὰ κτυπητὰ συνώνυμά της. Μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρίσωμεν μίαν ὀρθολογικὴν μέθοδον εἰδικεύοντες αὐτὴν ὡς νοητικὴν, ἐννοιολογικὴν, ὑπερβατολογικὴν (transcendental), διαλεκτικὴν. Τὰ συνώνυμα αὐτά, εἰς κτυπητὴν ἀντίθεσιν πρὸς ἐκεῖνα πού χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν λέξιν εμπειρικός, χαρακτηρίζουν διαφόρους ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἢ τῆς διανοίας, καὶ λειτουργοῦν ἐντελῶς χωριστὰ ἀπὸ τὸ ἀμέσον καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ πάντα ἔλεγχον αὐτοῦ. Ὁ ἀποχωρισμὸς ἢ ἡ ἀνεξαρτησία εἶνε, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὄχι ἀπόλυτοι, καθ' ὅσον αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ νοῦ ἢ τῆς διανοήσεως, καθὸ φάσεις τῆς πείρας πού ὑπερβαίνουν «τὴν καταπιεστικὴν ἀναγκαιότητα τῶν τυχαίων συμβεβηκότων», διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν μίαν ἐκφράσιν τοῦ Whitehead,¹⁾ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀπομονωθοῦν ἐντελῶς ἀπὸ τὰς φάσεις, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται ἀπὸ τὰς ἀναγκαιότητας αὐτάς. Ἡ ἀπελευθέρωσις ὁμοίως ἀπὸ τὸ ἀμέσον, καίτοι εἶνε σχετικὴ καὶ μεταβαλλομένη, ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τῆς μὴ-ἐμπειρικῆς ἐρεύνης. Ὅπως δὲ δεικνύουν ὅσοι τινές, πού εἶνε ἰσοδύναμοι πρὸς τὴν λέξιν μὴ-ἐμπειρικός, ὁ μεθοδολογικός ὀρθολογισμὸς εἶνε ἓνα γένος πού ἔχει πολλὰ εἶδη. Ἄς λάβωμεν,

1) Science and the Modern World, σελ. 80.

παραδείγματος χάριν, τὸν Σπινόζα καὶ τὸν Kant. Ἡ ἀπαγωγικὴ διαδικασία τοῦ ἑνὸς ἀσφαλῶς δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν ὑπερβατολογικὴν διαδικασίαν τοῦ ἑτέρου. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως, ὡς πρὸς τὴν ἀπόστασιν των ἀπὸ τὸ ἄμεσον, ὁ Kant καὶ ὁ Σπινόζα, εἶνε συγγενῆ πνεύματα, καὶ κυριαρχοῦνται ἀπὸ συγγενεῖς μεθοδολογικὰς πεποιθήσεις. Ὁ μεθοδολογικὸς ὀρθολογισμὸς, αὐτόνομος μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν δεσπόζει αὐτοῦ τὸ ἄμεσον, ἀποτελεῖ, κατὰ ταῦτα, αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντίθετον τοῦ μεθοδολογικοῦ ἐμπειρισμοῦ.

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι, ὅπως καὶ ἡ βιογραφικὴ χρῆσις τοῦ ὅρου ἐμπειρικός, οὕτω καὶ ἡ μεθοδολογικὴ χρησιμοποίησις αὐτοῦ εἶνε νόμιμος καὶ νοητὴ μόνον ἔὰν εἶνε εἰδικευμένη κατὰ τὴν ἀναφορὰν αὐτῆς, καὶ ἔὰν ἔχη καὶ ἓνα συναναφορικὸν νόημα. Ἡ εἰδικευμένη ἀναφορὰ γίνεται πρὸς ἓνα τύπον ἐρεύνης, ποὺ ἐπιδέχεται πολλὰς ποικιλίας ἐφαρμογῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ πιστὴ προσκόλλησις εἰς τὸ ἄμεσον εἶναι οὐσιώδης, εἰς τὸν ὁποῖον δηλαδή, ὁ συλλογισμὸς καταλαμβάνει θέσιν ὑπηρετικὴν ἔναντι τῆς πείρας. Ἐὰν ἡ ἐμπειρικὴ μέθοδος δὲν καθορισθῇ εἰδικώτερον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἐμπειρικῆς καὶ τῆς ὀρθολογικῆς ἐρεύνης καθίσταται τελείως συγκεχυμένη, ἓνα ἕκαστον δὲ ἐκ τῶν δύο ἐπιπέδων χάνει τὴν σημασίαν του λόγῳ ἑλλείψεως ἑνὸς συναναφορικοῦ νοήματος. Ὑπὸ τὸ φῶς ὅμως τῶν συνωνύμων τὰ ὁποῖα προτείνονται δι' ἕκαστον ἐξ αὐτῶν, ἡ διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν εἶνε πράγματι ἀκατάλυτος. Ὁ μεθοδολογικὸς ἐμπειρισμὸς ἔχει ὡς ἀφετηρίαν καὶ ὡς στήριγμά του κατὰ τὸ εἶνε ἀντικείμενον ἄμεσου ἀντιλήψεως ὁ μεθοδολογικὸς ὀρθολογισμὸς, ἐξ ἀντιθέτου, κινεῖται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς διανοήσεως, εἰς τὸ ὁποῖον γενικαὶ ἰδέαι ἢ ἔννοιαι ἀποτελοῦν τὸ «βιωσιακόν» του περιεχόμενον, ἐνῶ αἱ προϋποθέσεις καὶ αἱ σχέσεις τούτων ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον αὐτοῦ μέλημα.

Σπεύδω νὰ προσθέσω ὅτι εἰς τὴν ἐφαρμοζομένην μεθοδολογικὴν πρακτικὴν, ὅπως ἐκδηλοῦται αὕτη εἰς τὰς ἐπιστήμας, οἱ δύο τύποι τῆς διαδικασίας λειτουργοῦν ἐκ παραλλήλου. Ἡ σύνθετος μέθοδος ποὺ ἀποκαλεῖται «ἐπιστημονικὴ», περιέχει πιστὴν προσκόλλησιν εἰς τὸ ἄμεσον συγχρόνως ὅμως καὶ ἀπομάκρυνσιν ἀπ' αὐτοῦ: δὲν δίδει δέκατον οὔτε εἰς τὸν καθαρὸν ἐμπειρισμὸν οὔτε εἰς τὸν καθαρὸν ὀρθολογι-

σμόν. Οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐπιστήμης δὲν κυνηγοῦν πάση θυσίᾳ τὴν καθαρότητα τῆς μεθόδου. Ὅσοι ἔχουν ἐπιδουῆ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης, δὲν σκοτίζονται καθόλου διὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς ἐμπειρικῆς καὶ τῆς μὴ-ἐμπειρικῆς φάσεως τῆς ἐρεῦνης, τὰ δὲ πορίσματα εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγουν εἶνε σύνθετα ἀπὸ παρατηρήσεις καὶ συναγωγάς, ἀπὸ πειράματα καὶ θεωρίας, ἀπὸ ἐπαγωγὴν καὶ συναγωγὴν, ἀπὸ διαίσθησιν καὶ ἀνάλυσιν. Τὸ ζήτημα τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεθόδου εἶνε ζήτημα, μὲ τὸ ὁποῖον μόνον οἱ φιλόσοφοι εἶνε αἰωνίως ἀπασχολημένοι. Ὅταν δὲ οἱ φιλόσοφοι γίνονται πρωταγωνισταὶ μίας ὠρισμένης μεθόδου, ἡ μεθοδολογία τῶν κινδυνεύει νὰ μεταβληθῆ εἰς μεθοδολατρείαν. Ἐὰν λατρεύουν ἀποκλειστικῶς μίαν ὠρισμένην μέθοδον—ἢς εἶνε αὕτη ἡ διαισθητικὴ ἢ ἡ ἀναλυτικὴ, ἢ ὑπερβατολογικὴ ἢ ἡ συνοπτικὴ, ἢ φαινομενολογικὴ ἢ ἡ μαθηματικὴ, ἢ πραγματιστικὴ ἢ ἡ διαλεκτικὴ—τὴν προικίζουσιν μὲ προτεραιότητα καὶ προσπαθοῦν εἴτε νὰ ἀμφισβητήσουν τὸ κῦρος οἰασδήποτε ἄλλης μεθόδου, εἴτε νὰ καταστήσουν τὴν τελευταίαν ταύτην ὑποχείριον ἐκείνης τῆς ὁποίας εἶνε λάτρεις. Οἱ νεώτατοι καὶ πλέον ἐνθερμοὶ μεθοδολάτρεις εἶνε οἱ θετικισταί. Ἡ μέθοδος τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζουσιν εἶνε ἡ ἐμπειρικὴ μέθοδος, ἢ ὁποία, καθ' ἃ διατείνονται, ταυτίζεται πρὸς τὴν μέθοδον τῆς ἐπιστήμης. Κατεσκεύασαν μίαν μονολιθικὴν θεωρίαν περὶ νοήματος ἐν εἴδει ἰδιωματικῆς γλώσσης μίας αἰρέσεως. «Νόημα», συμφώνως πρὸς τὸ ἰδίωμα τοῦτο, ἔχουσιν μόνον αἱ «ὕλικαι προτάσεις. Ὑλικαὶ προτάσεις εἶνε εἴτε διαπιστώσεις «πραγματικῶν γεγονότων» καὶ «καταστάσεις πραγμάτων» ὅπως λαμβάνομεν ἀμέσως γνῶσιν αὐτῶν, εἴτε πορίσματα πρὸς συνάγονται ἀπὸ αὐτά. Ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, τότε οἰοσδήποτε ἰσχυρισμός, ὁ ὁποῖος θὰ προβληθῆ κατὰ παράβασιν μίας διαδικασίας καθ' ἣν εἶνε ἐμπειρικῆς, πρέπει νὰ ἀπορριφθῆ ὡς «ἀνόητος». Μία μόνη μέθοδος ἀνεγνωρισμένη, «κανονικὴ», ὑπάρχει. Κατὰ συνέπειαν, μεταφυσικαὶ ἐκφάνσεις, ἐὰν ὑποστηρίζωνται ἀπὸ μὴ-ἐμπειρικὰς μεθόδους δὲν ἔχουσιν καμμίαν γνωστικὴν σημασίαν. Τοιούτου εἴδους διαπιστώσεις δὲν ἀυξάνουσιν τὰς γνώσεις μας περὶ τοῦ κόσμου· κατὰ τελευταῖον λόγον δὲν ἀποτελοῦν παρὰ «ταυτολογίας», ἢ ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὀρισμῶν : οἱ τελευταῖοι οὗτοι χαρακτηρισμοὶ εἶνε ἀπλῶς εὐφημισμοὶ διὰ νὰ μὴ γίνῃ χρῆσις τῆς λέξεως

άνοητοι. Ἡ πασίγνωστος ὀντοφοβία τῶν θετικιστῶν, ὁ φόβος αὐτῶν ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν, εἶνε ἡ ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς μεθοδολογίας των, τῆς λατρείας τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου.

Ἡ λατρεία ὁμῶς πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον ἔχει μίαν μεταφυσικὴν βάσιν. Καθόσον ἐκτὸς ἀπὸ τὴν βιογραφικὴν καὶ τὴν μεθοδολογικὴν χρῆσιν, τὸ ἐπίθετον ἐμπειρικὸς χρησιμεύει ἐπίσης καὶ πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματος. Ἐὰν τὸν χαρακτηρισμὸν ἐμπειρικὸς τὸν ἀποδώσωμεν εἰς τὸ περιεχόμενον μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἐρεῦνης, ἡ πρᾶξις μας αὕτη ἀποτελεῖ καθορισμὸν τῆς φύσεως τοῦ εἶναι ἢ τῆς πραγματικότητός του. Παρ' ὅλας τὰς μορφὰς τῶν θετικιστῶν ἐναντίον τῆς μεταφυσικῆς, ὑπάρχει μία πραγματικὴ καὶ ἀληθῆς ἔννοια, ὑπὸ τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ὀμιλῶμεν περὶ μεταφυσικοῦ ἐμπειρισμοῦ ὡς διακεκριμένου ἀπὸ τὸν ἀφορῶντα τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν μεθοδολογικὸν τοιοῦτον.

Τί εἶνε ἓνα ἐμπειρικὸν θέμα ἢ ἀντικείμενον ἐρεῦνης; Ὁ S. Alexander, ἐπὶ παραδείγματι, σαφῶς διακρίνει μεταξὺ ἐμπειρικοῦ καὶ μὴ-ἐμπειρικοῦ θέματος· τὸ πρῶτον τὸ ταυτίζει πρὸς τὰ «μεταβλητὰ» χαρακτηριστικὰ τῶν πραγμάτων, τὸ δεύτερον πρὸς ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ, ποὺ εἶνε διάχυτα ἐντὸς αὐτῶν· καὶ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τὰ χαρακτηριστικὰ εἶνε δυνατόν, κατ' αὐτόν, νὰ γίνουν ἀντικείμενα πείρας καὶ συνεπῶς εἶνε προσιτὰ εἰς τὴν ἐρευναν διὰ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου. Ἐδῶ δὲν πρόκειται νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν μεταφυσικὴν θεωρίαν τοῦ Alexander, κατὰ τὴν ὁποίαν μία μὴ-ἐμπειρικὴ πραγματικότης ὑπόκειται εἰς «βιωσιακὴν» μελέτην. Θέλω μόνον νὰ μνημονεύσω τὸν ἰσχυρισμὸν του ὅτι, ἡ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἐμπειρικοῦ καὶ τοῦ μὴ-ἐμπειρικοῦ, εἶνε κατὰ βίβλος διαφορὰ ἀντικειμένου. Καὶ ἡ διαφορὰ αὕτη εἶνε πράγματι ἀθεράπευτος.

Τὸ νὰ χαρακτηρίσωμεν ἓνα ἀντικείμενον ἐρεῦνης ὡς ἐμπειρικόν, σημαίνει νὰ περιλάβωμεν εἰς τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν ὠρισμένον ἀριθμὸν χαρακτηριστικῶν, χάρις εἰς τὰ ὁποῖα διακρίνεται ἐκεῖνο ἀπὸ ἓνα μὴ-ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὰ ἀντίθετα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα. Τί εἶνε αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα; Καὶ ἔδῶ πάλιν πρέπει νὰ καταφύγωμεν εἰς συνώνυμα. Θὰ ἀναφέρω μόνον τρία. Ἐνα ἀντικείμενον ἐρεῦνης εἶνε ἐμπειρικόν, ὅταν εἶνε

καθ' έκαστον, μεταβαλλόμενον και έξαρτώμενον έκ τής τύχης. Αντιθέτως, αφού τὰ επίθετα αὐτὰ έχουν τὰ συναναφορικά των νοήματα, μη-έμπειρικόν αντικείμενον εἶνε εκείνο, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς γενικόν, ἀμετάβλητον και ἀναγκαῖον. Προφανῶς, αὐτὰ τὰ αντίθετα πρὸς ἀλλήλα επίθετα έχουν ὄντολογικὴν σπουδαιότητα. Ἐκεῖνο πού εἶνε καθ' έκαστον, έχει τρόπον τοῦ εἶναι πού δὲν ἀνήκει εἰς ὅ,τι εἶνε γενικόν, ἡ δὲ πραγματικότης πού ἀποδίδεται εἰς συμβεβηκότα μεταβαλλόμενα και έξαρτώμενα έκ τής τύχης, δὲν εἶνε εκείνη πού ἀποδίδεται εἰς αντικείμενα, τὰ ὁποῖα θεωροῦμεν ὡς διαρκῆ και ἀναγκαῖα. Ὅταν τὰ ὄντολογικὰ αὐτὰ κατηγορούμενα χρησιμοποιοῦνται διὰ νὰ δείξουν τὴν διαφορὰν μεταξὺ εκείνου πού εἶνε έμπειρικόν και εκείνου πού εἶνε μη-έμπειρικόν, ἡ διαφορὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν μέθοδον ἢ τὴν διαδικασίαν.

Γενικαί ὅμως θεωρίαι περὶ τής φύσεως τῶν πραγμάτων εἶνε ἀσφαλῶς μεταφυσικαί. Ὅσάκις δὲ ἕνας ὁπαδὸς τοῦ έμπειρισμοῦ διατυπώνει τοιαύτας θεωρίας, γίνεται μεταφυσικὸς και χωρὶς νὰ τὸ θέλη. Ὁ μεταφυσικὸς έμπειρισμὸς εἶνε ἕνας τύπος πού ἐπανέρχεται συνεχῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τής φιλοσοφίας ὁ ἀδιάλλακτος ἀνταγωνιστὴς του εἶνε ὁ μεταφυσικὸς ὀρθολογισμὸς. Ὑπάρχουν ἢ δὲν ὑπάρχουν ἀναγκαῖοι σύνδεσμοι μεταξὺ τῶν συμβεβηκότων; Εἶνε ἡ ῥοή τῶν φαινομένων ἀπόλυτος, ἢ ἡ ῥοή των εἶνε σχετικὴ πρὸς μίαν οὐσιαστικὴν πραγματικότητα ὀπισθεν αὐτῶν; Αἱ καθ' έκαστον ὑπάρξεις εἶνε τελευταῖον τι ἢ δὲν εἶνε παρὰ παραδείγματα κάποιου γενικοῦ πού ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ αὐτάς; Αὐτὰ εἶνε, πλὴν ἄλλων, τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα πού χωρίζουν τοὺς έμπειριστάς ἀπὸ τοὺς μη-έμπειριστάς. Τὸ δὲ διακριτικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν έμπειριστῶν δὲν ὑπῆρξε ποτὲ τὸ ὅτι ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀρνοῦνται πᾶν ὅ,τι οἱ ὀρθολογισταὶ ὑπεστήριζον και νὰ ὑποστηρίζουν πᾶν ὅ,τι οἱ ὀρθολογισταὶ ἤρνοῦντο. Τόσον εἰς ὅ,τι ἤρνοῦντο ὅσον και εἰς ὅ,τι ὑπεστήριζον, οἱ έμπειρισταὶ κατεπολέμουν μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μίαν μεταφυσικὴν θεωρίαν χάριν μίας ἄλλης. Μόνον μία μεταφυσικὴ πεποίθησις εἶνε δυνατὸν νὰ τοὺς ὦθῃ, εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ φύσις τῶν πραγμάτων έξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τύχην, ὅτι εἶνε φευγαλέα και καθ' έκαστον, και εἰς τὸ νὰ ἀρνοῦνται κάθε κῦρος εἰς τὰς ἀντιθέτους κατηγορίας. Ἐὰν δὲ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν μεταφυσ-

σικῶν των ἰσχυρισμῶν οἱ ἐμπειρισταὶ προβάλλουν, ὅτι κατὰ τὴν μέθοδον ποὺ ἐξέλεξαν κανένα ἄλλο συμπέρασμα δὲν εἶνε ὑποστηρίξιμον, τότε τὸ μὲν ἐπιχείρημά των εἶνε βεβαίως ὀρθόν, ἀλλ' ἢ φυσικωτάτη ἀντίρρησης θὰ εἶνε νὰ θέσῃ ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἀγαπητῆς εἰς αὐτοὺς μεθοδολογίας· ἄλλη μέθοδος, ἄλλα συμπεράσματα. Οἱ ὀρθολογισταὶ ἀκολουθοῦν διάφορον μέθοδον, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δικαιολογοῦνται νὰ προβάλλουν μίαν ἱεζικῶς διάφορον θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων.

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐπιχειρήσει ἀπλῶς νὰ ἀποσαφήνισα τὴν σημασίαν τοῦ ἐπιθέτου ἐμπειρικός, μὲ τὸ νὰ δείξω ὅτι ἡ χρῆσις του δὲν εἶνε ἀναμφίβολος καὶ μὴ διαφορομένη. Τὸ ἐπίθετον τοῦτο χρησιμοποιεῖται κατὰ τρεῖς τοῦλάχιστον τρόπους: βιογραφικῶς, διαδικαστικῶς καὶ ὄντολογικῶς. Εἰς μίαν ἐκάστην ὅμως ἐκ τῶν περιπτώσεων ὁ ὅρος οὗτος ἔχει καὶ ἐν συναναφορικὸν νόημα, ὅπως καταφαίνεται τοῦτο ἀπὸ τὰ κατάλληλα συνώνυμα. Ὑπάρχουν συνεπῶς καὶ τρεῖς διακεκριμένοι τύποι ἐμπειρισμοῦ, τοῦτέστι: ὁ ἀπὸ χαρακτῆρος, ὁ μεθοδολογικός καὶ ὁ μεταφυσικός, εἰς τοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦν ὁμοίως καὶ τρεῖς ἀντίθετοι τύποι μὴ-ἐμπειρισμοῦ ἢ ὀρθολογισμοῦ. Ποία εἶνε ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν τύπων τούτων; Πιροηγεῖται κανεὶς ἐξ αὐτῶν τῶν ἄλλων δύο; Εἶνε ὁ ἀπὸ χαρακτῆρος ἐμπειρισμὸς πρωταρχικός, εἰς τρόπον ὥστε ἡ σύγκρουσις του πρὸς τὸν ἀπὸ χαρακτῆρος ὀρθολογισμὸν νὰ εἶνε ἓνα ψυχολογικὸν φαινόμενον, κατὰ τελευταῖον λόγον ἀναπόφευκτον καὶ ἀθεράπευτον, τὸ ὁποῖον πρέπει ἀπλῶς νὰ σημειωθῇ καὶ καταχωρηθῇ; Ἐὰν ναί, τότε κανένα ζήτημα δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτό, διότι ὅπως *de gustibus non est disputandum* οὕτω καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χαρακτῆρας δὲν ὑπάρχει στάδιον συζητήσεως. Εἶνε δυνατόν ἓνας φιλόσοφος νὰ ἐνεργήσῃ καὶ νὰ σκεφθῇ ἀντιθέτως πρὸς τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ κλίσιν; Εἶνε δυνατόν ἓνας ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐκ γενετῆς εἶνε σκληρόμυαλος, νὰ εἶνε ὀρθολογιστῆς εἰς τὴν μεθοδολογίαν του, ἢ ἐκεῖνος ποὺ ἐκ γενετῆς εἶνε τρυφερόμυαλος, νὰ εἶνε ἐμπειριστῆς εἰς τὴν μεταφυσικὴν του; Ὑπάρχουν δὲ ἄρα γε καὶ ἀναλλοίωτα εἶδη θεμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπαγορεύουν διαφόρους τρόπους μεταχειρίσεως, εἰς τρόπον ὥστε ὠρισμένα ἀντικείμενα καὶ προβλήματα, χαρα-

κτηριζόμενα ὡς μὴ - ἐμπειρικά, νὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθοῦν διὰ καταλλήλου εἰς αὐτὰ διαδικασίας, ἐνῶ συγχρόνως ὁ περιορισμὸς ἢ ἡ ἀπόρριψις οἰουδήποτε θέματος ἐκ τοῦ λόγου ὅτι εἶνε ἀπρόσιτον εἰς τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον, νὰ θεωρεῖται ὡς ἀδικαιολόγητος δογματισμὸς ; Ἐναμφιβόλως τὰ ἀνωτέρω εἶνε σπουδαῖα καὶ ζωτικὰ ζητήματα, τὰ ὅποια παρέχουν σιὰδιον εἰς καρποφόρους ἀμφισβητήσεις καὶ συζητήσεις.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΔΗΣ